

MAKTABGACHA EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYA NAZORATI

Nigmatov A.N.

Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi
Umumkasbiy fanlar kafedrası mudiri, g.f.d., professor
E-mail: nigmatov_an@mail.ru

Nigmatova G.N.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Moliyaviy tahlil kafedrası dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: maqolada MTTda ekologik ta'lim-tarbiya nazoratini o'tkazish zarurati, olib borish tartibi va qoidalari keltirilgan. Unda mazkur davlat nazoratini olib borish tarbiyalanuvchilarda ekologik ong va madaniyatning ilk qadamlarini shakllantirishdagi o'rni ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim-tarbiya, ekologiya, atrof-muhit muhofazasi, nazorat, tartibi, qoidalari, natijasi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.09.2017-yil "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli Farmoni muvofiq "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkiloti(MTT)ning davlat o'quv dasturlarida xavfsizlik masalalariga yetarlicha e'tibor berilmayotgani, shuning uchun ham "Ilk qadam" davlat o'quv dasturiga MTTda ekologik ta'lim-tarbiyani olib kirish va uning nazoratini yo'lga qo'yish masalasi kiritildi.

Ekologik nazorat – ekologik munosabat subyektlar, jumladan MTT faoliyatini vakolatlangan davlat organlari, fuqarolar, nodavlat notijorat tashkilotlari va jamoat birlashmalari tomonidan tekshirib borish va tegishli javobgarlik yoki rag'batlantirish choralari ko'rish. Ekologik nazorat xizmati tizimiga: ekologik monitoring, davlat ekologik inspeksiya, huquqni muhofaza qilish davlat organlari, ichki idoraviy va ishlab chiqarish organlari xizmati, jamoat birlashmalar xizmatlari kiradi. Lekin ularning davlat ekologik inspeksiya xizmati bevosita nazorat funksiyasiga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi – MTTda ekologiya va atrof-muhitni muhofazasi nazoratiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha masalalarni ilmiy tahlil qilish. MTTda, ular qaysi mulk shaklidan qat'iy nazar, bolalarning ekologik ong va madaniyati ularning ko'ziga yaqqol tashlanayotgan atrof tabiiy muhit bilan "Ona tabiat" mavzusida ochiq havoda tanishtiruv soatlarini mazmunli o'tkazish, rasmlar chizdirish, atrof olam haqidagi she'rlarni yodlatish, mashqlarni bajartirish va turli mavzudagi o'yinlar o'ynatishdan boshlanadi. MTTda "Bayram tadbirlari"ni ekologik madaniyat 11-yanvar – qo'riqxonalar, 1-mart – xalqaro qushlar, 21-mart – navro'z, 22-aprel – xalqaro Yer (planetasi), 5-iyun – butunjahon atrof-muhitni muhofaza qilish kabi 20 tadan ziyod ekologik kunlarga bag'ishlab o'tkazilishi maqsadga muvofiq. Chunki ekologik ta'lim-tarbiyaga oid ilk tasavvurlar bolaning ona tabiatni ommaviy axborot vositalari orqali his etishidan boshlanadi. Qo'shimcha ta'limda esa bola va uning ota-onalariga ekologik viktorina, topishmoq va uy vazifalari berish kerakdir.

O'zbekiston Respublikasida MTTda ekologik ta'lim va tarbiyani tizimlashgan, regionallashgan va ixtisoslikka tomon yo'naltirilgan tarzda rivojlantirish bolalarni tez o'zgaruvchan hayotiy faoliyatiga tayyorlash kompetensiyasini oshiradi, keng mushohadali, mustaqil to'g'ri qaror qabul qilish, ularda insonparvarlik va vatanparavarlik hislatlarini namoyon qilish orqali ularni yuksak ma'naviyatli shaxs sifatida tarbiyalashda juda katta ahamiyat kasb etadi.

Ekologik nazorat – ekologik monitoringni o'tkazish, ekologik qonun hujjatlarida ko'rsatilgan me'yor va qoidalarining bajarilishini tekshirib borish hamda tegishli yuridik oqibatlarni keltirib chiqarish, davlatning ekologik xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan dastur, reja va loyihalarini ro'yobga chiqarish kabi vazifalarni bajarish uchun olib boriladi.

O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhit muhofazasi va iqlim o'zgarishi (Ekologiya) vazirligi va uning tegishli hududiy bo'linmalari ekologiya sohasidagi qonunchilikka rioya etilishi ustidan davlat ekologik nazoratini o'rnatish va tegishli ishlarini muvofiqlashtirish borasida yagona siyosatni amalga oshiradi.

MTTning ekologik ta'lim-tarbiya faoliyatini tekshirish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi: **Rejali** – Maktab va MTT vazirligi hamda ularning tegishli hududiy bo'linmalari bilan kelishgan holda tasdiqlangan reja-jadvaliga muvofiq o'tkaziladi. Rejali tekshirishda: reja-jadvaldan ko'chirma, vakolatli organning tekshirish o'tkazish to'g'risidagi buyrug'i, tekshirish dasturi yoki savolnomasidan nusxa bo'lishi va u 10 kundan oshmasligi kerak.

Rejadan tashqari – reja-jadvalda belgilanmagan, lekin yuzaga kelgan ekologik salbiy holatda, yuqori turuvchi davlat rahbari yoki organlarining topshirig'i asosida olib boriladi. Unda: tekshirishga vakolatli organining MTTning hududiy bo'linmasi bilan kelishilgan tarzdagi buyrug'i; asosli tekshirish dasturi yoki savolnomasidan nusxa va uning ham muddati 10 kundan oshmasligi kerak.

Nazoratli – MTTda o'tkazilgan tekshirishda ko'rsatilgan ekologik qoidabuzarliklarni bartaraf etilangligi yuzasidan o'tkaziladi. Bunda: ilgari o'tkazilgan tekshirish natijalari to'g'risidagi dalolatnoma yoki ma'lumotnomada belgilangan holatlar yoki tizimida MTT bo'lgan vazirlik va idoralar hamda ularning hududiy bo'linmalarining murojati bo'lishi lozim. Tekshiruv 10 kalendar kun oldin yozma ravishda xabardor qilinishi va 5 kalendar kundan oshmagan muddatda amalga oshiriladi.

Ekologik idoraviy nazoratni – vazirliklar, davlat qo'mitalari va yuridik shaxslarning ekologik xizmatlari o'z tasarrufidagi tashkilotlar ustidan ekologik ta'lim-tarbiya nazoratini olib boradilar (Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun, 32-modda). **Ekologiya bo'yicha inspektor** MTT faoliyatini tekshirish jarayonida quyidagi huquqlarga ega:

- *MTTdan tekshirishni samarali o'tkazish bilan bog'liq zarur hujjatlar va boshqa axborotlarni talab qilish;*
- *tekshirish jarayoni bilan bog'liq zarur hujjatlardan nusxa olish;*
- *vakolat doirasida MTTda aniqlangan qoidabuzarliklarni bartaraf etish to'g'risida bajarilishi majburiy bo'lgan ko'rsatmalar berish;*
- *tizimida MTT bo'lgan vazirliklar va idoralar yoki ularning tegishli hududiy bo'linmalariga hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga tekshirish jarayonida aniqlangan*

ekologik huquqbuzarliklarga yo'l qo'ygan shaxslarni javobgarlikka tortish to'g'risidagi taqdimnomani kiritish;

- *tekshirish jarayoniga tegishli mutaxassislar, ekspertlar va auditorlarni shartnoma asosida jalb etish;*

- *normativ hujjatlarda nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lganda, tekshirishning muddatini ko'chirish to'g'risida taklif kiritish.*

Tekshirishga vakolatli nazoratchi qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin. Lekin u O'zR VMning 352-son qaroriga ilova qiligan Nizomning 42-bandiga muvofiq MTT faoliyatini tekshirish jarayonida:

- *MTTga tekshirish o'tkazish huquqini beruvchi zarur hujjatlarni taqdim etish;*
- *MTTdagi ta'lim-tarbiya jarayonlariga xalaqit bermaslik;*
- *tekshirishlarni ro'yxatga olish daftarini belgilangan tartibda to'ldirish;*
- *tekshirishlar natijalari to'g'risida dalolatnoma (ma'lumotnoma) rasmiylashtirish, uning bir nusxasini tekshirish tugagan kuni MTTda qoldirish;*

- *tekshirish jarayonida aniqlangan qoidabuzarlik holatlari haqida tegishliligi bo'yicha huquqni muhofaza qiluvchi organlarga hamda yuqori turuvchi organlarga xabar berishga majbur.*

Tekshirishga vakolatli organlarga qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham yuklatilishi mumkin. Mazkur Nizomning 43-bandiga muvofiq MTTda ekologik ta'lim-tarbiyani tekshirish jarayonida nazoratchi quyidagi huquqlarga ega:

- *faoliyati rejali tekshirilishi to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'lish;*
- *tekshirishga vakolatli organlarning mas'ul shaxslaridan ularning xizmat guvohnomasi va tekshirishni o'tkazishga asos bo'ladigan hujjatlarni talab qilish;*

- *tekshirishni o'tkazishga asos bo'ladigan hujjatlarga ega bo'lmagan shaxslarning tekshirish o'tkazishiga yo'l qo'ymaslik;*

- *tekshirishga vakolatli organlar mas'ul shaxslarining vakolatiga kirmaydigan masalalarga oid talablarini bajarmaslik va tekshirish predmetiga taalluqli bo'lmagan materiallarni taqdim etmaslik;*

- *tekshirish tugagan kuni tekshirishga vakolatli organlarning mas'ul shaxslaridan tekshirish natijalari to'g'risidagi dalolatnomaning (ma'lumotnomaning) nusxasini berishni talab qilish;*

- *tekshirishga asos bo'ladigan hujjatlarni taqdim etmaganlik, tekshirish natijalari to'g'risidagi dalolatnoma (ma'lumotnoma) mazmuni va tekshiruvchilar tomonidan tekshirishga aloqador bo'lmagan har qanday qo'shimcha ko'rsatmalar berish yuzasidan yuqori turuvchi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sudga shikoyat qilish.*

MTT qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin. Nizomning 44-bandiga muvofiq ravishda MTT tekshirish jarayonida tekshiruvchi quyidagilarga majbur:

- *tekshirish o'tkazish huquqini beruvchi zarur hujjatlarga ega bo'lgan tekshirishga vakolatli organlarni MTT hududiga kiritish;*

- *tekshirishga vakolatli organlarning qonuniy talabiga binoan tekshirish o'tkazish bilan bog'liq zarur hujjatlar va boshqa axborotlarni o'z vaqtida taqdim etish;*

- *tekshirish jarayoniga xalaqit bermaslik, tekshirishga vakolatli organlar tomonidan tekshirishni samarali o'tkazish uchun shart-sharoitlar yaratish;*

• *tekshirish natijalari to'g'risidagi dalolatnomada (ma'lumotnomada) ko'rsatilgan goidabuzarlik holatlarini o'z vaqtida bartaraf etish choralari ko'rish.*

• *MTTga qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham yuklanishi mumkin.*

MTTda ekologik nazoratning asosiy vazifalaridan biri – bolaning bir vaqtning o'zida o'yinli ta'limdan foydalanib aqliy hamda amaliy harakatlarni farqlay bilishi, kuzatish, mehnat malakalarini egallab olishi, uning rivojlantiruvchi markazlarda o'z ekologik bilimni muvaffaqiyatli namoyon etishi. MTTda ekologik ta'lim-tarbiya berishda bolani tabiatni muhofaza qilish munosabatiga ijobiy yondashish, tabiat bilan bog'liq bo'lgan faoliyatni amalga oshirishda ekologik xavfsizlikka yo'naltirilgan intizom va ekologik ongning yuzaga kelishiga ham e'tibor qaratilishi lozim. Bolaga ekologik ta'lim-tarbiya berishda uni o'rab turgan olamga yordam berish tabiat boyliklarini muqaddas deb bilish va uni isrof qilmaslik, tozalikka rioya qilish, obodonlashtirish kabi yaxshi xislatlarni tarkib toptirish hamda nomoyon etish (jadval).

Xulosa qilib aytganda, MTTda ekologik ta'lim-tarbiya nazoratini o'z muddatida va samarali olib borish tarbiyalanuvchilarning birlamchi

Jadval

***MTTda ekologik nazoratga tayyorgarlik ko'rish uchun o'quv yilidagi bolalar bilan davra
suhbatiga doir mavzular rejasi***

Yil oyi	Davra suhbatiga doir mavzu
Sentyabr	Boqqa sayr
	Sabzavot o'simliklarini kuzatish
Oktyabr	Qum, loy va toshni solishtirish. Oddiy tajribalar o'tkazish.
	Qishda issiq o'lkalarga uchib ketuvchi qushlar haqida suhbat
Noyabr	Kuzgi barglar, meva va urug'larini kuzatish. O'simlik bargi va urug'laridan applikasiya qilish.
	Xona o'simligi – kaktusni kuzatish
Dekabr	Manzarali daraxtlardan archa va qarag'ay shoxlarini kuzatish
	Qishlab qoluvchi qushlar haqida suhbat
Yanvar	Sovuq va issiq o'lkalarning yovvoyi hayvonlari haqida tarbiyachi hikoyasi
	Qushlar bilan tanishtirish
Fevral	Uy hayvonlari haqida suhbat
	Derazada ekinzor barpo qilish(piyoz, salat, sholg'om urug'larini ekish)

Mart	“Dunyodagi eng g‘aroyib narsa” mavzusida suvning ijobiy xususiyatlari bilan tanishtirish
	Baliqlarni qiyosiy kuzatish
Aprel	O‘simliklarni qalamchadan ko‘paytirish
	Havo, magnitning xususiyatlari bilan tanishtirish. Oddiy tajribalar o‘tkazish
May	Bahorda uchib keluvchi qushlar haqida suhbat

ilk ekologik ong va madaniyatini shakllantirishda xizmat qiladi, deb o‘ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zR Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017.30.09, PF-5198-son farmoni.
2. Maktabgacha ta’lim vazirligining “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari” 2018.06.18, 1-mh sonli buyrug‘i.
3. O‘zR Vazirlar Mahkamasining “MTT faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2019.05.13, 391-son qarori.
4. O‘zR Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi” 2019.05.27, 434-son qarori.
5. O‘zR Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha hamda umumta’lim muassasalari faoliyatini tekshirish ishlarini tartibga solish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019.04.25, 352-son qarori.
6. O‘zR Maktabgacha ta’lim vazirligining MTT uchun yangi nashrdagi “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi. - T.: 2022.
7. Нигматов А.Н. Мактабгача экологик таълим ва тарбия. Дарслик. – Т.: «Навруз», 2020. -160 б.